

УДК 741 (477) "16/19"

Майстренко-Вакуленко Ю.В.

Національна академія образотворчого
мистецтва і архітектури

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СТАНКОВОГО РИСУНКА (КІНЕЦЬ XVII – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Майстренко-Вакуленко Ю.В. Основні тенденції становлення й розвитку українського станкового рисунка (кінець XVII – початок XX століття). У статті викладено основні результати комплексного дослідження історії становлення українського станкового рисунка як самостійного виду мистецтва. На основі аналізу українських музейних колекцій та літературних джерел досліджено передумови виникнення, стильові етапи становлення та розвитку українського станкового рисунка від найдавніших збережених рисункових аркушів (кінець XVII ст.) до заснування в Україні першого вищого художнього навчального закладу – Української академії мистецтва (1917). Виявлено закономірності становлення жанрів українського станкового рисунка.

Ключові слова: український станковий рисунок, начерк, зарисовка, стиль, жанр, лінія, пляма, тон, колір, матеріали й техніки рисунка.

Майстренко-Вакуленко Ю. В. Основные тенденции становления и развития украинского станкового рисунка (конец XVII – начало XX столетия). В статье изложены основные результаты комплексного исследования украинского рисунка как самостоятельного вида искусства. На основе анализа украинских музейных коллекций рисунка, архивных и литературных источников изучены предпосылки возникновения, этапы становления и развития украинского станкового рисунка, начиная от самых старых сохранившихся рисунков (конец XVII в.) до основания в Украине первого высшего художественного учебного заведения – Украинской академии искусства (1917). Выявлены закономерности становления жанров украинского станкового рисунка.

Ключевые слова: украинский станковий рисунок, зарисовка, набросок, стиль, жанр, линия, пятно, тон, цвет, материалы и техники рисунка.

Maystrenko-Vakulenko Y. V. Ukrainian Easel Drawing (end of 17th – beginning of 20th century). The article investigates the main results of comprehensive study of the history of formation of the Ukrainian drawing as an independent form of art. The preconditions of emergence, stylistic stages of formation and development of Ukrainian drawing from the oldest surviving drawing sheets (end of 17th century) to the establishment the first higher school of fine arts in Ukraine, Ukrainian Academy of Art (1917) were studied on the basis of analysis of the Ukrainian museum collections and literature sources. The regularities

of establishment of genres in the Ukrainian drawing were identified as well as peculiarities of using decorative materials and using color.

Key Words: Ukrainian easel drawing, draft, sketch, style, genre, line, spot, tone, color; drawing materials and techniques.

Постановка проблеми. Протягом декількох століть український станковий рисунок пройшов значний шлях розвитку й постав нарівні з іншими видами образотворчого мистецтва, зберігши при цьому свою унікальність й особливу структуру художнього образу. Динамічність, рухливість, здатність максимально швидко та точно фіксувати стрімкість думки митця, незалежність від складних технологічних процесів роблять рисунок тим видом образотворчого мистецтва, що найвиразніше відкликається на становлення нових стильових течій. Нерідко саме рисунки митців демонструють новаторські знахідки, у той час як основний творчий доробок художника лежить у царині більш консервативних стильових течій. У світі сучасних технологій мистецтво українського станкового рисунка становить особливу рукотворну цінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку станкового рисунка в національній мистецькій спадщині частково порушувалась у ряді публікацій П. Жолтовського, Є. Левитіна, О. Лагутенко, О. Сидорова, Б. Соловйової, М. Флекеля та інших науковців.

Мета та завдання роботи. Сьогодні необхідна синтетична праця про тенденції розвитку українського станкового рисунка кінця XVII – початку XX ст. як вагомого художнього явища. Зокрема, є потреба уточнити й узагальнити досвід попередніх досліджень українського станкового рисунка, з'ясувати передумови його виникнення, етапи становлення та розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток рисунка тісно пов'язаний зі становленням художньої освіти, і є, власне, її наріжним каменем. Саме з освітніми закладами України – Києво-Могилянською академією, іконописною майстернею Києво-Печерської лаври, колегумами – пов'язані перші українські рисунки [1]. Поступовий розвиток рисунка від підготовчо-навчального до станкового, неперервний зв'язок та взаємозбагачення творчого рисунка й освітніх традицій є цікавим та актуальним аспектом, оскільки в основу сучасної художньої освіти також покладено рисунок.

У творчості більшості українських митців кінця XVII – початку XX ст. рисунок посів значне місце, його вагомість як самостійного виду мистецтва підтверджується багатьма колекціями музеїв України, які дають можливість простежити стильове й жанрове розмаїття розвитку українського станкового рисунка. На жаль, через низку несприятливих причин рисунок у спадщині деяких українських художників зберігся фрагментарно або не зберігся зовсім.

Особливість передумов виникнення українського станкового рисунка полягає, перш за все, у візантійських коренях українського мистецтва. Внаслідок цього, а також через століття тяжкої економічної та історико-політичної ситуації в Україні, процес станковізації рисунка відбувався в інших

Надійшла до редакції 03.10.2013

стильових межах та із хронологічним запізненням порівняно до західноєвропейського. Функції ренесансу у становленні українського станкового рисунка як самостійного виду мистецтва взяло на себе бароко. Передумови для виокремлення рисунка у самостійний вид мистецтва склалися у різних регіонах України майже одночасно, проте тривала роз'єднаність українських земель призвела до того, що цей процес мав ряд певних відмінностей. Центральна та Східна Україна мали сповнену традицій художньо-освітню базу, яка створила умови для органічного засвоєння західноєвропейських здобутків класицизму, поетапного розвитку рисунка від бароко до романтизму. Таким чином, утвердження станкового рисунка як окремого виду образотворчого мистецтва на Київщині та Слобожанщині відбулося у другій третині XIX століття. Період становлення рисунка як самостійного виду мистецтва на теренах Галичини та Одещини мав свої особливості. Відсутність багаторічних традицій в галузі художньої освіти Львова та Одеси зумовила хронологічне уповільнення цього процесу. Відповідно, рисунок у цих регіонах визначився, як самостійний вид мистецтва, лише в останній третині XIX ст.

Становлення і розвиток художньої освіти та рисунка безпосередньо і тісно пов'язані між собою. Заклади мистецької освіти стали тим осередком, в якому рисунок розвинувся від навчально-допоміжного до самостійного виду мистецтва. Цей процес відбувався паралельно і завдяки введенню до системи навчання комплексу рисувальних вправ, спрямованих на вивчення та дослідження форми. Знищення наприкінці XVIII ст. традицій тогочасних українських освітніх закладів, відсутність в Україні власного вищого художньо-освітнього закладу – Академії зумовило у XVIII – XIX ст. активний відтік кращих мистецьких сил за межі нашої держави [2]. Українські художники отримували освіту в академіях Росії та Західної Європи, що спричинило відчутні впливи на формування жанрово-стилістичної структури українського рисунка XIX ст. російської та західноєвропейської культур. Академічна система художньої освіти, яку отримували українські митці, сприяла відродженню власної освітньої бази за подібними принципами. Методика викладання рисувальних шкіл, заснованих в останній третині XIX ст. у Києві (М. Мурашка), Харкові (М. Раєвської-Іванової), Одесі (при Товаристві красних мистецтв), спиралася в цілому на досягнення Петербурзької академії мистецтв. При цьому кожна школа впроваджувала прогресивні нововведення, виходячи з власного досвіду професорсько-викладацького складу. Вивчення природи, увага до світлотіньового моделювання сприяли утвердженню реалістичних засад станкового рисунка центральних, східних та південних земель України останньої третини XIX ст. Профільна архітектурна та промислова специфіка мистецько-освітніх закладів Львова (Політехнічний інститут, Художньо-промислова школа), а також тісніший зв'язок із мистецькими центрами Західної Європи, зумовили активніше втілення у станковому рисунку Галичини на межі XIX – XX ст. принципів модерну [3].

Формування стильової структури українського станкового рисунка кінця XVII – початку XX ст. відбувалося в руслі загальної еволюції українського об-

разотворчого мистецтва. Особливості періоду становлення українського рисунка були зумовлені складністю стилістичного сплетіння кінця XVII – XVIII ст. Базовані на традиціях національного мистецтва та українського бароко, тогочасні українські рисунки сплели в собі елементи маньєризму, рококо та класицистичні тенденції, які були привнесені завдяки західноєвропейському вірцевому матеріалу, що складав базу тогочасної художньої освіти в Україні. Рисунок першої половини XIX ст. розвивався у межах класицизму та романтизму, сформувавшись остаточно у самостійний вид мистецтва у творчості Т. Шевченка. Починаючи з другої половини XIX ст. в українському станковому рисунку посилюються реалістичні тенденції, які були особливо виражені у творчості митців Центральної України та Слобожанщини. Кінець XIX – початок XX ст. являє собою період бурхливого розвитку та співіснування у станковому рисунку українських митців новітніх течій: імпресіонізму, символізму, модерну, футуризму та інших авангардних напрямків [4]. У цей час процеси стилістичного розвитку в українському та європейському рисунку синхронізувалися [5]. Важливою обставиною розвитку українського станкового рисунка на межі XIX – XX ст., притаманною також і тогочасному західноєвропейському рисунку, було співіснування новітніх течій та реалізму, причому навіть у межах творчості одного митця.

У процесі стильового розвитку українського станкового рисунка (як і західноєвропейського) простежується еволюція таких філософсько-естетичних категорій, як світло, простір, час, рух, ритм та їхньої внутрішньої взаємодії. Рисунок, специфічні якості якого полягають у швидкості створення, найчутливіше відгукувався на зміни у суспільних світоглядних концепціях. На зміну абстрактному розумінню простору та часу проторисунків, виключно формотворчій ролі світла барокових аркушів поступово прийшло втілення побутового простору, розуміння його як середовища, атмосфери, відчуття перебування у певному часовому проміжку.

Взаємозалежність еволюції категорій часу та простору в українському рисунку має глибинний зв'язок із пошуками філософсько-естетичної думки, яка лежить в основі стильового розвитку образотворчості. У проторисунках ці категорії трактовані як умовно-нейтральні. Становлення рисунка як окремого виду мистецтва, пов'язане із гуманістичними ідеалами, зацікавленість у відображенні дійсності зумовили реалістичне сприйняття і відтворення часово-просторових категорій, які відтепер підлягають означенню та виміру. Взаємозв'язок, взаємодія і взаємозалежність цих категорій проявляється у певній залежності: чим глибшою стає просторовість аркуша, тим щільнішим стає часовий проміжок, і навпаки. Реалістичний рисунок, що перебуває у досить вузькому часовому просторі теперішності, має розвинутий у глибину простір.

Розглянуті категорії виступають об'єднуючим, спільним знаменником для всіх жанрів рисунка. Його різні стилі оперують відповідними своїм засадам засобами виразності, які, у свою чергу, формують сприйняття образу, визначаючи напрям його часового вектору, спрямовуючи у минуле чи в майбутнє. У рисунках романтизму відчувається пролонгованість образу від

теперішнього в минуле: спогади, ностальгія, звернення до минулої слави. Етнографізм має зворотній вектор – час продовжується від минулого до нашого часу, метою етнографічних аркушів є продовження життя речей та образів з минулого до сьогодення. Домінантою реалізму є перебування зображуваного мотиву у теперішньому часі, причому викінченням довгостроковим рисунковим творам притаманне відчуття завершеного часу, деякої константи, натомість особливістю начеркових натурних аркушів є відчуття стоп-кадру – вихопленого з часового потоку моменту. Імпресіоністичні та експресіоністичні рисунки існують у теперішньому продовженому часі. Символізм, а особливо неовізантивізм, завдяки зв'язку з надбаннями давнього мистецтва спрямовують часовий вектор з минулого в майбутнє. Максимальне вираження руху зумовило часову циклічність рисунків футуризму: дія повторюється у шалених обертах руху, простір викривлюється, затягується у часову воронку. Позачасовість та просторова абстрактність стали відмітними рисами конструктивізму, кубізму, а також наступних етапів розвитку, як українського, так і загальноєвропейського рисунка у ХХ ст.

Розвиток жанрів та тем українського станкового рисунка безпосередньо пов'язаний зі стилістичною еволюцією. Основними жанрами рисунка ХVIII ст. були релігійний та алегоричний, на цей період припадає зародження і поступове утвердження портрета та пейзажу, які стали провідними жанрами доби класицизму та романтизму і досягли розквіту у творчості Т. Шевченка [6]. Побутова композиція, основоположником якої в українському станковому рисунку також був Т. Шевченко, із поступовою втратою класицизмом своїх позицій, послабленням романтичних впливів і становленням реалістичних засад в українському мистецтві, витіснила провідні жанри українського станкового рисунка першої половини ХІХ ст. – портрет та пейзаж. Розвиток побутового жанру, який став основним жанром українського станкового рисунка останньої третини ХІХ ст., був безпосередньо пов'язаний з українською тематикою та етнографізмом. Базований на ідеях просвітництва, живлений прагненням романтизму до оспівування минулого, етнографізм досяг розквіту в останній третині ХІХ ст. Підґрунтям для цього став науковий інтерес тогочасних українських істориків та етнографів. Реалізм спрямував пошуки українських художників у напрямку швидкого натурального начерку та зарисовки.

Імпресіонізм, а особливо модерн, типологічно пов'язаний з романтизмом, знову надав вагомості портрету та пейзажу, символізм повернув до кола тем алегорію. Модерні та авангардні течії не привнесли у станковий рисунок принципово нових жанрів, головним зрушенням стала зміна художньої системи в цілому, перехід від відтворення дійсності до її переосмислення.

Жанрово-стильовий розвиток українського станкового рисунка мав певні регіональні відмінності, зумовлені рядом політико-економічних та інших обставин. Київ та Харків мали сповнену традицій освітню базу, а також тісні зв'язки з мистецькими центрами Росії, зокрема з Петербурзькою академією мистецтв. Це зумовило, з одного боку, поетапний розвиток у україн-

ському станковому рисунку цих регіонів класицистичних, а згодом реалістичних тенденцій, а з іншого – досить мобільне реагування на становлення авангардних течій. Особливість формування рисунка Галичини полягала у значно сильніших впливах мистецьких центрів Західної Європи, відповідно зменшеним впливом передвижництва. Завдяки цьому, стильовий розвиток рисунка галицьких земель позначився розвитком романтизму до сецесії, майже оминувши реалізм. Відсутність багаторічної освітньої традиції у південному регіоні України, тісні зв'язки з передвижництвом зумовили деяку пасивність у розвитку мистецтва станкового рисунка Одеси. Прикметною особливістю станковизації рисунка Західної та Південної України, незважаючи на різні умови, у яких відбувалося формування рисунка цих земель, стало те, що сплеск активності у зверненні митців до рисунка припав на період становлення і розвитку модерну та авангардних течій.

Становлення авангардних течій в українському станковому рисунку початку ХХ ст., у свою чергу, також відбувалося з певними регіональними особливостями. В рисунку Харкова найбільшого розвитку набув футуризм та конструктивізм, у Львові – неовізантивізм, у рисунку київських митців на перший план вийшов кубофутуризм.

Висновки. Безсумнівно, що український станковий рисунок, як і західноєвропейський, становить особливу сферу образотворчості, що найяскравіше виявляє характеристики безпосереднього, швидкого втілення ідеї художника. При цьому основною метою рисунка як самостійного виду мистецтва є пізнання сутності, конструкції будь-якого зображуваного об'єкта. Твори українського рисунка є суміжними із іншими видами мистецтв, становлячи, зокрема, безперервний ряд через кольоровий малюнок і твори перехідного характеру до живопису, і через умовну площинність – до графіки. Розвиток рисунка як самостійного виду мистецтва відбувався також в оточенні ряду маргінальних груп, родів й типів зображень, як-то навчальних, етнографічних аркушів, карикатури, шаржу, сатиричних рисунків, ілюстрацій тощо.

Український станковий рисунок є багатогранним видом мистецтва, яке потребує досконалого поглибленого вивчення, цілої низки наукових досліджень.

Література:

1. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в ХVI–ХVIII ст. / П. М. Жолтовський. – К.: Наук. думка, 1983. – 180 с. : іл.
2. Антонович Д. Українська культура: лекції / за ред. Дмитра Антоновича; [упоряд. С. В. Ульяновська, ст. І. М. Дзюба] – К.: Либідь, 1993. – 592 с. : іл. – ISBN 5-325-00075-6.
3. Бірюльов Ю. О. Мистецтво львівської сецесії / Ю. О. Бірюльов. – Львів : Центр Європи, 2005.– 184 с. : іл. – ISBN 978-966-7022-44-7.
4. Лагутенко О. А. Українська графіка першої третини ХХ століття / О. А. Лагутенко. – К.: Грані-Т, 2006. – 240 с. : іл. – ISBN 966-2923-14-4.
5. Левитин Е. К истории европейского рисунка / Левитин Е. // Искусство рисунка : сб. ст. и публ. / сост. Г. В. Ельшевская. – М., 1990. – 368 с. : ил. – С. 6–45.
6. Овсійчук В. А. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури / Володимир Овсійчук. – Стрий : Ін-т народознав. НАН України, 2008. – 416 с. : іл. – ISBN 978-966-02-5125-0.